

Pr. dr. Vasile-Lucian GOLDAN

**PROFIL ȘI SPECIFIC MISIONAR
PANORTODOX
ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2019

CUPRINS

Prefață	9
Introducere	17

I. Conceptul de „misiune” – misionar/misionarism și specificul lui în Ortodoxie	27
1. <i>Revelația divină – temei misionar creștin ortodox</i>	33
1.1. Iluminismul și revelația	38
1.2. Credința și cultura religioasă	43
2. <i>Lucrarea misionară a Bisericii</i>	47
2.1. Preotul – model al lucrării misionare	52
2.1.1. Rolul preotului în cultivarea conștiinței misionar-teologică	57
2.2. Parohia – piatră de temelie a Bisericii creștine	60
2.2.1. Dimensiunea misionară a parohiei	67
2.2.2. Conștientizarea apartenenței creștinului ortodox la viața comunitară a parohie	70
2.3. Noile mișcări religioase și gândirea eretică – factori ai dispariției vieții de parohie	74
2.3.1. Ce este gândirea eretică?	76
2.3.2. Procesul de secularizare	77
2.3.3. Prozelitismul sectar	79
3. <i>Misiunea Bisericii – responsabilitate a tuturor creștinilor</i>	82
3.1. Misiunea creștinului ortodox în societate	84
3.1.1. Biserica – spațiul desăvârșit al conștiinței și al vieții în comunitate	87

II. Coordonate ale activității misionare în Bisericele locale	93
1. <i>Țările Române</i>	97

1.1. Cultura veacului al XVIII-lea în Țările Române	101
1.1.1. Rolul scrierilor Domnitorului Dimitrie Cantemir în dezvoltarea culturală a țărilor române	103
1.1.2. Academiile Domnești de la București și Iași	107
1.1.3. Tipografiile domnești și mănăstirești	114
1.1.3.1. Reperetele vieții Sfântului Antim Ivireanul	117
1.1.3.1.1. Aspecte ale lucrării misionar ortodoxe reflectate în opera și activitatea Sfântului Ierarh Antim Ivireanul	119
1.1.3.2. Aspecte misionare în opera și activitatea mitropolitului Neofit Cretanul	122
1.2. Spiritualitatea veacului al XVIII-lea în Țările Române	124
1.2.1. Viața și lucrarea misionară a Sfântului Vasile de la Poiana Mărului	126
1.2.2. Paisianismul	129
1.2.2.1. Reperetele vieții Sfântului Paisie	133
1.2.2.2. Activitatea misionară reflectată în opera Sfântului Paisie	136
1.3. Filantropia creștină – atitudinea față de om. Misiunea filantropică a bisericilor ortodoxe în țările române: Moldova și Țara Românească	140
1.3.1. Aspecte filantropice ale misiunii Bisericii Ortodoxe în Țara Românească	145
1.3.2. Aspecte filantropice ale misiunii Bisericii Ortodoxe în Moldova	152
1.3.2.1. Slujirea misionar-filantropică și culturală a mitropolitului Iacob Putneanul	154
1.3.3. De la „bolniță” la „spital”	158
1.3.3.1. Colțea	161
1.3.3.2. Sfântul Spiridon	164
2. <i>Grecia și Sfântul Munte Athos</i>	165
2.1. Cultură și spiritualitate	173
2.1.1. Academia Ecleziastică Athonită („Școala Athonită”)	175
2.1.2. Renașterea isihastă prin <i>Mișcarea colivarilor</i>	180
2.1.3. Personalitatea Sfântului Nicodim Aghioritul – prima ediție a <i>Filocaliei</i> în Sfântul Munte Athos	184

2.1.3.1. Caracterul misionar pan-ortodox al operei Sfântului Nicodim Aghioritu	186
2.2. Filantropie și slujire socială	195
3. <i>Imperiul Rus</i>	197
3.1. Cultură și spiritualitate	205
3.1.1. Biserica Ortodoxă Rusă în timpul lui Petru I și a Ecaterinei a II-a	209
3.1.2. „Noua Romă”	217
3.2. Filantropie și slujire socială	223
3.2.1. Activitatea misionară a Bisericii Ortodoxe Ruse în China, Siberia, Kamchatka, Statele Unite și Alaska	225
3.2.1.1. Misiunea în China	228
3.2.1.2. Misiunea în Siberia	229
3.2.1.3. Misiunea în Kamchatka	235
3.2.1.4. Misiunea ortodoxă rusă în America de Nord, Insulele Aleutine și Alaska	236
4. <i>Cultura politică a secolului al XVIII-lea. Rolul și importanța Patriarhiei Ecumenice în dezvoltarea lucrării misionare pan-ortodoxe</i>	245
4.1. Rolul Patriarhilor Ecumenici în dezvoltarea unității pan-ortodoxe	248
4.2. Situația creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman	251
4.3. Întrajutorarea Bisericilor Ortodoxe	254
4.3.1. Circulația tipăriturilor	260
4.3.1.1. Cărțile „karamanlidika”	262

III. Constantele, actualitatea și importanța lucrării misionare

1. <i>Sfânta Treime și lucrarea misionară – Missio Dei</i>	271
2. <i>Constante ale misiunii Bisericii</i>	277
2.1. Centralitatea hristologică a lucrării misionare	279
2.2. Dimensiunea eclesiologică a lucrării misionare	282
2.3. Perspectiva eshatologică a lucrării misionare	286

2.4. Aspecte soteriologice în lucrarea misionară	289
2.5. Sfera antropologică a lucrării misionare	293
2.6. Lucrarea misionară ca dialog profetic	296
2.6.1. Mărturisirea și propovăduirea dialogului în lucrarea misionară	299
2.6.2. <i>Inculturația</i> ca dialog profetic	300
2.7. Constante ale misiunii ortodoxe în scrierile Sfinților Antim Ivireanul, Tihon de Zadonsk și Nicodim Aghioritul	303
2.7.1. Constante ale lucrării misionare în „Didahii”	304
2.7.2. Constante ale lucrării misionare în „Dumnezeu în împrejurările vieții de zi cu zi”	310
2.7.3. Constante ale lucrării misionare în „Carte foarte folositoare de suflet care se numește Războiul nevăzut”	314
3. <i>Exprimarea unității Bisericii Ortodoxe prin cultură și spiritualitate</i>	318
3.1. Unitatea în egalitate	322
3.2. Unitatea în apostolicitate	326
4. <i>Actualitatea și importanța profilului misionar pan-ortodox</i>	330
4.1. Scopul și motivul misiunii	336
4.2. Sensul și unitatea misiunii	340
4.3. Dimensiunea internă a misiunii ortodoxe	344
4.4. Păstrarea unității dogmatice, canonice și liturgice a Bisericii Ortodoxe	348
4.4.1. Co-responsabilitatea Bisericii în societatea contemporană	351
5. <i>Probleme actuale ale păstrării unității dogmatice, canonice și liturgice în spațiul pan-ortodox</i>	356
5.1. Puncte convergente și divergente	363
Concluzii	367
Bibliografie	373

Prefață

Lucrarea „Profil și specific misionar pan-ortodox în secolul al XVIII-lea” reprezintă realizarea unei munci de pionierat, de către părintele Vasile-Lucian Goldan care, plecând de la conceptele misiologice actuale, conturează descriptiv și analitic cu o fuziune de orizonturi eclesiale, culturale, politice un tablou de o sinteză remarcabilă a situației panortodoxe a secolului al XVIII-lea, plasându-ne într-un orizont pe care dovedește că îl gestionează cu acribie științifică și oferind o imagine sugestivă a unor situații istorice între care vede și stabilește conexiuni juste cu deschideri noi. Tânărul preot întreprinde un demers științific teologic și misionar legat de evenimentele, personalitățile și operele lor ce dau profil și structurează această perioadă remarcabilă din viața Ortodoxiei universale, un model de real *Commonwealth* al vremii care este un izvor de cercetare și o reală sursă de inspirație misionară, de unitate creștină pentru prezent. Astfel, lucrarea propusă spre analiză și dezbateră este una de o deosebită valoare științifică, teologică, cu interferențe și deschideri interdisciplinare constructive, îmbinând teologie și misiologie, spiritualitate și istorie, într-o bună sinteză misiologică.

Cercetarea, lectura și reflecția proprie, experiența cercetării documentelor istorice dar și lucrarea pastorală în aria misionară a Bisericii de astăzi oferă coordonate pentru conturarea unei viziuni coerente, structurate teologic, misionar, pastoral ce se degajă din lucrarea de față. Părintele reușește să ofere un proiect teologic și misiologic armonios, invitând la conștientizarea și exercitarea demnității de credincios ortodox în orizontul pluralist creștin actual dar și secularist, invitând la cunoașterea și recuperarea intelectuală, culturală, spirituală a unui tezaur valoros care ne definește și panortodox și național într-o perioadă de relativă confuzie și indiferență față de trecutul cu care e absolut necesar să ne aflăm în

continuitate și pe care să-l actualizăm ca viață și comuniune și cu Dumnezeu și cu cei ce împărtășim aceeași credință luminoasă și mântuitoare.

Lucrarea de față este deosebită prin faptul că ne prezintă într-o sinteză teologico - misionară realitatea și dinamica vieții eclesiale panortodoxe din secolul al XVIII-lea, unul de densitate a evenimentelor misionare dar și spirituale și culturale ce dau profil unei zone extinse cu viața ei consacrată unde se propagă și ideile iluminismului occidental, Ortodoxia fiind interpelată în acest sens, trebuind astfel să se redefiniească față de acest curent nou cu elementele bune dar și cele neconforme cu credința creștină.

Autorul analizează în lucrarea sa aspecte legate de specificul misiunii panortodoxe date de particularitățile Bisericilor locale, de modul de a se implica misionar, de a valorifica tezaurul lor de credință și închinare în spiritul vremii, fără a lăsa nimic afară din moștenirea patristică ce este activată de reînnoirea isihastă cu corifeii acesteia.

Este de luat în considerație modul de preluare a ideilor iluministe și aplicarea acestora în instituțiile proprii, cultură, școală dar și politica statelor. Exegeza misiologică a unor opere majore ale vremii cu impact semnificativ asupra vieții religioase, culturale și naționale este de asemenea de remarcat, pentru că evenimentele istorice trebuie înțelese și prin prismă ideilor care au constituit motorul, motivarea și aducerea la îndeplinire.

Interpretarea biblică și lucrările patristice cercetate sunt relevante pentru cercetarea părintelui, bibliografia teologică este relevantă și se vede buna procesare intelectuală în exercițiul redacțional abordat într-o fuziune de orizonturi și interdisciplinaritate cu focalizare teologică fermă și clară pentru a înțelege specificul misiunii panortodoxe a perioadei cercetate și relevanța acesteia pentru spiritualitatea și culturile naționale până astăzi.

În lucrarea sa, părintele Vasile-Lucian aplică metodele misiologice de cercetare, interpretare în perspectiva actului permanent creștin al evanghelizării popoarelor, al accentuării importanței educației teologice a poporului lui Dumnezeu și a vieții sacramentale și spirituale cu efectele benefice comunitare și culturale implicite. Astfel, dimensiunea teoretică a lucrării este completată cu cea practică ce confirmă realismul viziunii candidatului și dorința de gestionare corectă a informației prin erudiție dar și dorința teologului misionar de a promova, păstra credința Bisericii lui Hristos cu valoare de adevăr, de viață în comuniunea reală cu Dumnezeu.

Lecturarea introducerii, ne oferă motivația, relevanța, stadiul cercetărilor în domeniu, metodele de cercetare și structura demersului său, planul lucrării care are ca scop surprinderea „legăturilor conexe dintre bisericile ortodoxe locale”, unitatea Ortodoxiei, la întâlnirea cu iluminismul occidental și conturarea în secolul următor a statelor cu credință ortodoxă și cu limba păstrată și dezvoltată de Biserică.

Primul capitol, Conceptul de misiune – misionar/misionarism și specificul acestuia în Ortodoxie, prezintă coordonatele misiologiei ortodoxe ce are un caracter holist pentru că vizează aspectele majore care îi dau conținut și substanță, respectiv evanghelizarea cu convertirea la adevărul Evangheliei lui Hristos și viața sacramentală în comuniunea trinitară cu mărturisirea dreptei credințe mântuitoare în Biserică, instituția teandrică înființată din inițiativă iubitoare divină cu temelie în Revelație. Autorul abordează relația dintre credință și rațiune, tratată încă din teologia patristică, just, realist raport perturbat de iluminismul care a negat credința și a introdus domnia unei raționalități autonome reduse la capacitatea umană de cunoaștere, eludând dimensiunea, sfera divinului întemeietor, susținător și finalitatea ca Împărăție a lui Dumnezeu, conform mesajului esențial al Evangheliei, pentru umanitate. Misiunea creștină include intrinsec personalitatea preotului ca misionar care nu proclamă o ideologie ci pe Dumnezeu și Împărăția Sa, ca realitatea absolută la care omul, ființă spirituală, este chemat și așteptat spre destinul etern și fericit. Spre deosebire de unele misiuni creștine confesionale care reduc misiunea creștină la un activism social, autorul afirmă categoric că aceasta are ca scop medierea comuniunii cu Hristos spre viață și mântuire. E evidențiată dimensiunea misionară a parohiei ce aparține Bisericii și reprezintă Biserica în totalitatea ei teandrică în orice timp și loc în comuniunea cu episcopatul canonic, parohie care păstrează și valorile Ortodoxiei ce ne definesc prin apartenența la aceasta identitatea care trebuie confirmată prin conștiința creștină și participarea la viața liturgică, filantropică și culturală a acesteia. Această exigență este cu atât mai acută în situația actuală când parohia misionară se confruntă și cu secularismul neoateist dar și cu acțiuni prozelitiste neoprotestante sau neoreligioase de inspirație neognostică sau din religiile păgâne ale Orientului îndepărtat. Concluzia clară este că fiecare creștin ortodox e chemat la o viață mărturisitoare și la misiune vizibilă care are o dimensiune teofanică în sensul actualizării Împărăției lui Dumnezeu prin harul și iubirea Sa mântuitoare.

Capitolul al II-lea, Coordonate ale activității misionare în Bisericile locale, prezintă misionarismul din statele ortodoxe al epocii studiate, respectiv Țările Române, Grecia și Sfântul Munte Athos, Imperiul Rus și Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Părintele Vasile-Lucian abordează misiunea Bisericilor în registrul misiologic consacrat, anume educație ortodoxă, cultură și filantropie. În ceea ce privește Țările Române, candidatul evocă în perspectivă culturală opera lui Dimitrie Cantemir, în plan educațional școlile domnești de la București și Iași, ctitorite și întreținute de domnitori sau dregători ai vremii, precum și personalitatea, activitatea și operele Sf. Antim Ivireanul sau a lui Neofit Cretanul în Muntenia și Iacob Putneanul în Moldova, în plan filantropic trecerea de la bolniță la spitalul modern, Colțea în Muntenia sau Sfântul Spiridon la Iași. Viața spirituală este ilustrată de personalitățile Sf. Vasile de la Poiana Mărului și Paisie Velicikovschi cu activitățile lor din obștile monahale cu neoisihismul sau operele lor spirituale analizate de candidat prin extragerea celor mai semnificative elemente definitorii pentru epoca respectivă și cu relevanță actuală.

Grecia și Sfântul Munte Athos e un alt subcapitol ce prezintă situația Bisericii și a poporului elin sub opresiunea otomană în care irumpe totuși un program remarcabil, anume sinteza dintre „filosofia și filologia greacă clasică, între teologia și spiritualitatea bizantine și noile științe fizico-matematice ale Occidentului” care vor fi fermentul pentru renașterea modernă a Greciei. Sunt evocate în plan cultural Școala Athonită de la Caryes, mișcarea colivarilor cu proeminenții ei reprezentanți, Nicodim Aghioritul și Filocalia sa de o importanță panortodoxă și Atanasie de Paros.

Imperiul Rus e un subcapitol în care se realizează o sinteză istorică a marii puteri emergente de la Răsărit cu direcțiile date de Petru cel Mare și Ecaterina a II-a mai ales, care au implementat legi occidentale într-o lume ortodoxă, Biserica fiind aservită puterii politice, înregistrând totodată și impresionante reușite în plan misionar prin misiunile la păgânii din Siberia și Alaska sau coasta Pacificului, China.

Patriarhia Ecumenică a avut rolul de mediator în lumea ortodoxă a vremii, așa cum afirmă autorul, patriarhii fiind prezenți permanent în țările ortodoxe frățești pentru ajutoare și confirmarea comuniunii panortodoxe după modelul trinitar, *missio Dei*, cu fidelitate față de Hristos și dogma hristologică, constante în orice context ale misionarismului

ortodox, pe lângă cea spirituală și liturgică ce dau contur eclesiologiei ortodoxe.

Ultimul capitol, Constantele, actualitatea și importanța lucrării misionare, atrage în conceptualitatea misiologică actuală și în aria teologilor ortodocși sau confesionali misionarismul panortodox al secolului al XVIII-lea, prin mărturia trinitară, hristologică și de unitate eclesială așa cum au fost gândite și practicate de marii teologi misionari și educatori creștini ai vremii puși în dialog cu cei contemporani. Astfel, între Antim Ivireanul, Tihon de Zadonsk sau Nicodim Aghioritul se crează punți cu Stăniloae, Lossky, Meyendorf, Zizioulas și chiar Rahner sau teologii contextualiste precum cea a eliberării. De altfel, dialogul profetic este și mesajul lucrării de față, în sens de transmitere și inculturație a Evangheliei în lumea de astăzi așa cum au făcut-o cu demnitate și jertfă vrednicii înaintași analizați de candidat, dincolo de divergențe minore ce au existat și mai există – Sinodul din Creta din 2016.

Avem în față o lucrare valoroasă prin viziune, sinteză, conexiuni și conceptualitate misiologică, istoriografică, nuanțată, cumulată cu practică misionară, mărturisitoare, cu reflecția autorului, în secolul al XVIII-lea dar și în actualitatea panortodoxă cu ultimul eveniment panortodox, respectiv întâlnirea din Creta din 2016.

Modelul evanghelizator și mărturisitor al secolului al XVIII-lea corelat la gândirea teologică actuală, densitatea de evenimente și personalități evocate ale unei bogate istorii eclesiastice corelate cu cea politică deschide noi direcții pentru a percepe, înțelege și aplica cu curaj și înțelepciune principiile și viața eclesială contextului mai indiferent religios și dirijat spre secularism de puterea veacului spre a continua și edifica o cultură și o comunitate ortodoxă.

Lucrarea este binevenită în peisajul teologiei misionare proprii prin prezentarea și structurarea unui model consacrat istoric, eclesial și cultural ce inspiră permanent viața creștină prin discurs dar și prin comuniunea cu sfinții Bisericii dintotdeauna la care s-au adăugat și cei evocați în proiectul analizat. Aceasta dă valoare în plus lucrării ca sinteză teologico-misionară, istorică și culturală axată pe cercetarea trecutului bisericesc și național, panortodox bogat pe care se clădește și structurează mai departe un program ortodox de înțelegere și experiență a credinței proprii ca act religios fundamental uman pentru toți fiii Bisericii.

Prin bogația materialului studiat, analizat și prezentat, autorul ne oferă o viziune reală despre modul de a face teologie misionară ortodoxă

în contextul actual prin apel la istoria Bisericii ce ne învață, inspiră și ne conferă bogăție spirituală inepuizabilă.

Părintele Vasile-Lucian aduce în atenția publicului de specialitate și nu numai o lucrare foarte bună, ce are viziune clară teologică, misionară, sacerdotală pentru exercițiul evanghelizator, filantropic, spiritual, prin valorificarea și actualizarea istoriei creștine și activarea unor metode și modele de misiune și viață mărturisitoare creștină. Materialul studiat, analizat și prezentat, dovedește erudiție, rigoare a cercetării, putere de convingere și penetrabilitate spre receptivitate a credinței creștine, dar și situare în orizontul adevărat al ființării umane cu mărturisirea dreptei credințe în Dumnezeu, a mărturiei în viața Bisericii misionare prin cunoașterea și aplicarea în viața celor de astăzi a valorilor și virtuților consacrate de istoria Bisericii. Lucrarea are o dimensiune intelectuală, culturală, constituie un exercițiu real de afirmare și consolidare a ceea ce e valoros cu adevărat în abordarea misionară actuală.

Lucrarea se distinge prin valențe teologice și eclesiale, dialogice cu ideile moderne și actuale de o manieră critică dar și constructivă. De aceea, proiectul are afinitate și cu celelalte domenii de manifestare spirituală, culturală, științifică a omului, fiind o bună lucrare pentru Biserică, teologi și preoți, intelectuali.

Nivelul științific al lucrării și impactul asupra celor cărora se adresează este direct, pentru că aduce în discuție realist, cu curaj, probleme misionare dintr-o istorie recentă cu valențe majore pentru misiunea și unitatea panortodoxă. Scriitura este într-un limbaj academic, de un bun nivel teologic, științific, cu cercetarea documentelor istorice, cu claritate și cursivitate, cu precizia preotului și teologului devotat și implicat activ și constructiv în evenimentul mărturisitor creștin ceea ce face ca planul, obiectivele și finalitatea lucrării să fie bine îndeplinite.

De asemenea, este de evidențiat conectarea intensă, vie, dinamică în deplină cunoștință de cauză a candidatului la pulsul actual al misiunii Bisericii dar și la comunitatea academică, asumând și promovând cu curaj identitatea creștin-ortodoxă sacerdotală și manifestarea publică a credinței în fidelitate reînnoită față de Hristos și Biserica Sa.

Lucrarea de față se remarcă prin caracterul ei academic, științific, sistematic cu o componentă profund analitică și bine sistematizată, pe textele și documentele istorice, prin stilistică, analiză a conceptelor, cu expunere coerentă și atractivă, cu o bogată informație și cu nuanțe diverse

în aria de competență a candidatului, o reflexie realistă și echilibrată asupra Bisericii Ortodoxe, a misiunii ei și unității creștine.

Textul lucrării reflectă, evident, o muncă susținută de cercetare și de informare, bazată pe studiu, experiență, dialog și se caracterizează și prin stil cu verb penetrabil și conceptualitate relevantă teologic, claritate în expunerea științifică punctuală, erudiție cu finalizarea proiectului, fapt pentru care felicităm pe părintele Vasile-Lucian Goldan, încurajându-l să continue în linia cercetării teologico-misionare.

Iași, 9 februarie 2019

Pr. Prof. Dr. Gheorghe PETRARU
Facultatea de Teologie Ortodoxă,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” IAȘI

Introducere

Biserica Domnului Hristos reprezintă piatra de temelie a civilizației europene. Valorile care au inspirat cultura apuseană și răsăriteană nu pot fi înțelese sau puse în valoare fără credința care le-a creat. De la prima comunitate creștină din Ierusalim a primului mileniu trecută prin focul persecuțiilor, până la Biserica triumfală sub raport instituțional, creștinismul se dezvoltă sub forma unui imperiu misionar, chemat să sfințească, să educe și nu în ultimul rând, să ordoneze toată făptura, fiind factor sfințitor, civilizator și stabilizator¹. Această stabilitate religios-socială și politică a fost de multe ori zdruncinată, fie din interior (1054 – Marea Schismă), fie din exterior (1453 – Căderea Constantinopolului), dar cu toate acestea, Biserica Domnului Hristos a continuat să fie vie și lucrătoare indiferent de situațiile politico-economice și religios-sociale întâlnite în decursul secolelor.

Creștinismul ortodox, în momentul căderii Constantinopolului era deja răspândit în partea de est a Europei. Anul 1453 reprezintă nu doar o amintire tristă în istoria Ortodoxiei, ci un adevărat punct de cotitură în evoluția ei. Cu toate aceste neajunsuri, creștinismul ortodox a continuat să se dezvolte în noile centre locale, mai mult sau mai puțin importante în secolul al XV-lea, dar care, odată cu trecerea timpului au devenit puncte de reper ale lumii ortodoxe, înlocuindu-le cu mai mult sau mai puțin succes pe cele dispărute. În același timp, au dezvoltat un întreg și complex proces de colaborare în spațiul ortodox, dând astfel naștere la o formă misionară pan-ortodoxă, ce are rol de propovăduire prin mărturisire, întrajutorare și nu în ultimul rând, rol apologetic.

¹ David Bentley Hart, *Frumusețea infinitului – Estetica adevărului creștin*, trad: Vlad Dărăban, Editura Polirom, Iași, 2013, p. 28.

În răspândirea creștinismului ortodox în secolul al XVIII-lea, un aport deosebit l-a avut Imperiul Țarist. Cu toate că se voia a fi unul secular (fapt reușit în esența sa), politica imperială a colonizării dezvoltă o lucrare misionară de factură extensivă dincolo de Munții Ural, Lacul Baikal și Oceanul Pacific, ajungând în teritoriile nord-americane. Nu trebuie uitat rolul eminent important al acțiunii misionare de factură intensivă, dezvoltat cu precădere în întreg spațiul ortodox din Europa, Asia Mică și Egipt. Țări sau principate, independente sau supuse altor imperii, precum țările române, Elada, Sfântul Munte Athos, Serbia, teritoriul Bulgariei de astăzi și cel al Ucrainei, Constantinopolul, Ierusalimul, Antiohia, Alexandria și Iveria (Georgia) au dezvoltat o lucrare misionară intensivă și au reușit să îmbogățească această activitate prin colaborarea activă dintre ele.

Vizitele canonice, daniile, delegații ale unor clerici – monahi sau mirenii – au contribuit la dezvoltarea relațiilor pan-ortodoxe și au creat adevărate trasee ale tipăriturilor eclesiale, redescoperind prin traduceri frumusețea scrierilor Sfinților Părinți și punând bazele viitoarelor tipografii în care s-au dezvoltat și îmbogățit limbile naționale.

Motivația sintetizării lucrării misionare a secolului al XVIII-lea, în vederea creionării unui profil misionar pan-ortodox, are la baza formarea și înclinația autorului ca teolog și istoric. Aplecarea către sursele istorice, cercetarea izvoarelor, a bibliografiei aferente în vederea realizării lucrării de față, are ca punct de plecare, dorința de a înțelege aspectul motivațional al acțiunilor și gândirii creștinilor ortodocși ai secolului al XVIII-lea. Coroborarea evenimentelor istorice (politico-militare, social-economice) cu profunzimea acțiunilor și manifestărilor teologice a creat în decursul anilor o imagine protectoare și salvatoare a Bisericii Ortodoxe, nu doar din punct de vedere teologic, ci și istorico-cultural. De referință este secolul al XVIII-lea pentru că el prezintă similitudini *vis-à-vis* de situația actuală a Bisericii, în lupta sa cu ideile și acțiunile persoanelor secularizate și secularizante.

Secolul Luminilor este începutul tuturor întrebărilor raționaliste și mercantiliste. În acest secol, realitatea și apropierea dintre credința ortodoxă și mărturisirea ei s-a manifestat în mai toate planurile de dezvoltare ale culturii popoarelor ortodoxe. Învățămintul, arhitectura, artele plastice, muzica, literatura ecleziastică și laică, toate au purtat amprenta culturii teologice a Bisericii Ortodoxe dezvoltându-se, nu în paralel cu aceasta, ci în interiorul ei. Această creștere în mod concentric și simultan

a dezvoltat aspecte creative ale gândirii, formând personalități marcante ale secolului și lăsând posterității adevărate pietre filosofale prin munca de pionierat realizată.

Elementul de noutate al acestei lucrări este dat de caracterul ei interdisciplinar, de faptul că tema dorește să surprindă legăturile conexe dintre Bisericile locale ortodoxe, evidențiind prin aceste acțiuni, proliferarea unei gândiri, a unui raționament creștin-ortodox, întâlnit atât la nivel de grup (parohie, episcopie), cât și la nivel de persoană, valorificat în realitatea imediată prin acțiuni misionare intensive și extensive. Practic, se dorește înțelegerea lucrării misionare ortodoxe a secolului al XVIII-lea, ca întreg și nu ca parte a misiunii unei biserici locale. Acest lucru este posibil doar prin înțelegerea unității dogmatice, canonice și liturgice, care a stat la baza propovăduirii Evangheliei, atât în teritoriile ortodoxe, cât și în cele necreștine.

Lucrarea misionară a Bisericii Ortodoxe este, în genere, într-o strânsă relație de interdependență, în special cu dezvoltarea culturală a popoarelor aflate în aria de propovăduire, dar totodată, este implicată în mod direct și în dezvoltarea socială și chiar politico-economică. Poate cel mai important aspect al dezvoltării culturale, sub egida Bisericii Ortodoxe, este dat de faptul că Ortodoxia a desființat granițele lumii secolului al XVIII-lea. Putem vorbi cu ușurință de o liberă trecere – un *Spațiu Schengen* de astăzi – nu doar a ideilor, ci a oamenilor care duceau cu ei cărți, manuscrise, utilaje tipografice, ei fiind misionari prin excelență. Circulația neîngrădită în spațiul ortodox a dezvoltat procesul de aculturație și a contribuit decisiv la dezvoltarea misionar-spirituală și culturală a bisericilor locale și, odată cu ele, a comunităților aferente arealului lor de propovăduire.

Studiul lucrării misionare pan-ortodoxe în secolul al XVIII-lea este de actualitate din cel puțin două motive. În primul rând, problema mărturisirii comune, a ajungerii la un consens între Bisericile locale ale lumii ortodoxe, în ceea ce privește relațiile dintre ele, dar și acțiunea lor comună, exprimată prin vocea ortodoxă a Bisericii, a făcut și face subiectul discuțiilor și acțiunilor sfârșitului de secol al XX-lea și începutului de secol al XXI-lea.

Anul 2016 a adus în atenția lumii ortodoxe, preliminariile, tratativele și organizarea unui Sfânt Sinod (Pan-Ortodox) în insula Creta. Caracterul de „pan-ortodox” nu a fost îndeplinit din cauza lipsei de înțelegere sau poate ale unor ambiții personale și orgolii naționaliste. Cu toate că

nu a fost unul „Pan-Ortodox”, Sinodul din Creta a evidențiat faptul că există o unitate canonică, dogmatică și liturgică în Biserica Ortodoxă. Lipsa celor patru Biserici Autocefale (Patriarhiile Antiohiei, Moscovei, Bulgariei și Georgiei), trebuie pusă pe seama unor neînțelegeri și nemulțumiri, mai degrabă de ordin administrativ-jurisdicțional.

Caracterul unitar al Ortodoxiei s-a evidențiat în secolul al XVIII-lea, mai ales, prin conlucrarea bisericilor locale, întrajutorarea lor, păstrarea și întărirea unității dogmatice, canonice și liturgice, prin ascultare și raportarea acțiunilor la valorile religios-morale propovăduite de Sfânta Scriptură. Cu toate că „Secolul Luminilor” nu se caracterizează printr-o perioadă de pace, au existat anumite intervale de timp prielnice pentru construcții de noi locașuri de cult, pentru vizite pastorale ale patriarhilor ecumenici, dar și pentru deschiderea de noi școli teologice și academii domnești. Acestea din urmă aveau atât rol didactic, cât și apologetic. În cadrul acestor instituții patronate, parte dintre ele de Biserică și finanțate de un Domnitor, s-au format noi mărturisitori activi, misionarii ortodocși și sfinți ai Ortodoxiei. Rolul lor era cel de a îmbogăți cultura locală și națională și de a răspunde provocărilor prozelitismului de factură romano-catolică și protestantă și, totodată, de a rezista în fața opresiunii administrației otomane din teritoriile ocupate.

În al doilea rând, studierea lucrării misionar-ortodoxe în secolul al XVIII-lea este importantă prin prisma faptului că, acest secol reprezintă momentul de glorie al edificării iluminismului. Starea socială, economică și politică a lumii influențează în mod direct și starea religios-morală, atât a unui popor, ca grup de coeziune, cât și a fiecărei persoane în parte. Trebuie să privim cu responsabilitate spre istorie, pentru că multe dintre întrebările, ideile și acțiunile oamenilor de astăzi își au originea în trecutul istoric, iar pentru a putea interpreta prezentul și clădi viitorul trebuie să ne cunoaștem atât predecesorii, acțiunile lor, cât și elementele gândirii lor, cele ce au stat la baza acțiunilor lor. Altfel spus, trebuie să știm de unde venim, pentru a putea realiza încotro ne îndreptăm. Practic, momentul de debut al procesului de secularizare este secolul al XVIII-lea, iar acest fenomen a rămas peste veacuri și a îmbrăcat mereu o nouă ideologie, specifică cerințelor fiecărei generații. Rezultatul a fost mereu același: promovarea ideilor deiste și mercantile. Obiectivul declarat fiind îndepărtarea persoanei umane de la principiile religios-morale și „ferirea” ei de starea culpabilității dată de păcat.

Lucrarea de față este interdisciplinară prin definiție. Tema tratează problema lucrării misionare ortodoxe de factură extensivă și intensivă, parcurgând principalele etape istorice ale dezvoltării religioase și politico-economice ale secolului al XVIII-lea. În același timp, se analizează și se expun principalele coordonate ale lucrării misionare din punct de vedere teologic. Se tratează importanța lucrării misionare, aspecte ale dezvoltării ei, scopul, sensul, unitatea și caracterul ei dinamic. Lucrarea misionară este prezentată ca fiind a lui Dumnezeu, pentru că există o singură misiune: Misiunea lui Dumnezeu care este împărtășită prin harul Lui de către Biserică. Aceasta are două direcții: către însăși Biserica, *ad intra* și către lume, *ad extra*. Misiunea pentru Biserică este necesară pentru ca aceasta să strălucească în lume, pentru ceea ce este, o comunitate care împărtășește identitatea lui Hristos, ca fiind trupul Său: „M-am răstignit împreună cu Hristos; și nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine” (Galateni 2, 20). Misiunea pentru lume relevă faptul că Biserica este doar Biserică așa cum a fost ea numită, pentru a continua lucrarea misionară a Domnului Hristos, de predicare, slujire și mărturisire a Împărăției lui Dumnezeu în timpuri și locuri noi: „Mergând învățați toate neamurile...” (Matei, 28 18-20). Doar tratarea din acest punct de vedere al interdisciplinarității, poate oferi lucrării de față caracterul de „noutate”.

Înțelegerea unei acțiuni actuale, a unui fenomen, în speță, problema secularizării, a noilor forme de mișcări religioase și a apologeticii misionare prin cuvânt și faptă a Bisericii Ortodoxe, poate fi făcută în profunzime, doar analizând originea ei. Plecând de la deviza iluministă lansată de I. Kant *Sapere aude!* (*cine are urechi să audă*) – *îndrăznește să cunoști* sau *ai curajul să-ți folosești propria înțelegere*², lucrarea îmbracă dorința de cunoaștere iluministă, cu ceea ce îi era necesar pentru a putea fi desăvârșită: revelația divină, pentru că „Dumnezeu este Domnul și s-au arătat nouă” (Psalm 117, 27). Se dorește o cunoaștere prin Dumnezeu, în și prin lumina libertății oferite de Domnului Hristos. În acest sens, tratând problemele secolului al XVIII-lea prin lumina revelației divine, ajungem la descoperirea unui proces amplu al dezvoltării culturale al societății, cu și prin Biserica Domnului Hristos, prin mărturisirea credinței ortodoxe

² Jaroslav Pelikan, *Tradiția Creștină – o istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. V., *Doctrina creștină și cultura modernă (de la 1700)*, trad. Mihai-Silviu Chirilă, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 108.

și prin acțiunile ei apologetice, toate acestea purtând amprenta lucrării misionare a Bisericii Ortodoxe.

Lucrarea are ca scop prezentarea într-o manieră sistematică și obiectivă a coordonatelor acțiunilor lucrării misionare ortodoxe din secolul al XVIII-lea, acțiuni ce au dus la creionarea unui model misionar pan-ortodox, ale cărui caracteristici s-au păstrat în parte până astăzi. Raportându-ne la aceste considerente, textul de față își propune să răspundă la întrebări precum: *A existat în secolul al XVIII-lea o acțiune unitară din punct de vedere canonic, dogmatic și liturgic a misiunii ortodoxe? Ce a stat la baza angrenării credincioșilor în procesul lucrării misionare? Care sunt principalele coordonate ale misiunii Bisericii Ortodoxe în secolul al XVIII-lea? Cum a contribuit misiunea ortodoxă la dezvoltarea cultural-religioasă, socială și politico-economică în secolul luminilor? și Cum s-au dezvoltat și păstrat, coordonatele lucrării misionare din secolul al XVIII-lea până astăzi? Sunt ele de actualitate în contextul dezvoltării economice, a universalizării și a migrației din secolului al XXI-lea?*

Moștenirea cultural-religioasă și spirituală a secolului al XVIII-lea a stat la baza formării de mai târziu a noilor state din secolul al XIX-lea. Credința ortodoxă, limba cultivată și dezvoltată în biserică, sunt factori de coeziune, recunoscuți la nivel internațional în spațiul politico-economic și au fost invocați de fiecare dată, după cele două mari războaie mondiale, cunoscută fiind aplecarea omului către Dumnezeu după fiecare încercare a vieții.

În secolul al XXI-lea, dimensiunea misionară atinge un nou nivel al dezvoltării ei. Scopul este același, dar metodele se schimbă în funcție de noile capricii politico-economice și cultural-religioase. Într-o societate care este și se vrea a fi una seculară, îndeplinirea „rigorilor” creștin-ortodoxe pare pentru mulți, dacă nu căzută în desuetudine, cel puțin greu de îndeplinit, înlocuindu-se din aceste considerente, conștiința scrupuloasă a creștinului cu cea laxă. Motivul este unul cât se poate de simplu. Eliminarea sancțiunilor morale pentru fapte imorale reprezintă un scop al societății mercantiliste, unde totul are un preț și este într-o continuă circulație și schimbare, acest lucru făcându-se fără „amestecul” lui Dumnezeu. Tot această societatea are și o largă ofertă religioasă, bazată pe sincretism religios, unde oricine își poate găsi locul oriunde. Problema mântuirii este interpretată după posibilitatea fiecăruia, devenind accesibilă publicului larg, fără un prea mare concurs al acestuia, și bineînțeles, în măsura în care societatea mai este interesată de ea.

Întoarcerea la valorile Ortodoxiei, reorganizarea vieții de rugăciune, aprofundarea și redescoperirea actualității scrierilor Sfinților Părinți și a mesajului evanghelic, iar odată cu acestea cunoașterea lucrărilor misionare întreprinse de persoane dedicate slujirii Bisericii Ortodoxe, în duhul unității de credință și mărturisire (mulți dintre ei, astăzi canonizați), reprezintă rezolvarea crizei spirituale de astăzi, redescoperirea sufletului Europei și refacerea legăturii personale cu Dumnezeu a fiecărei persoane în parte.

Textul lucrării este împărțită în trei capitole, care sunt în același timp, distincte dar și complementare, fiecare dintre ele tratând în mod sistematic și obiectiv parte a problematicii subiectului. La rândul lor, capitolele se împart în subcapitole, rolul lor fiind acela de a sistematiza, de a evidenția și a aduce lămuriri cu privire la o problemă tratată. Acolo unde au existat păreri contradictorii cu privire la adevărul istoric, am ales să prezentăm toate variantele, neimpunând cititorului o direcție anume, oferind astfel posibilitatea reflecției personale. Am ales această variantă de expunere prin prisma faptului că domeniul de cercetare nu este unul istoric, ci teologic, accentul căzând pe adevărurile dogmatice și pe unitatea mărturisitoare a credinței ortodoxe. Cu toate acestea, incursiunea în timpul istoric este una generoasă, notele de subsol având rolul de a aduce diferite lămuriri cititorului.

Parte din primul capitol este dedicată explicării termenilor pe care îi folosim în lucrare. S-au adus lămuriri din punct de vedere lexico-semantic și teologico-juridic, precizându-se etimologia lor. S-a evidențiat evoluția termenilor și a sintagmelor, multe dintre ele căpătând cu timpul un sens peiorativ, pierzându-se aproape în totalitate sensul lor inițial. Accentul cade pe termenul „misionar/misionarism”, pe evoluția lui semantică, pe modul în care el este interpretat și înțeles în creștinism, de diferitele confesiuni, cât și de celelalte religii. Tot primul capitol tratează, într-un subcapitol aparte, unul din principalele temeuri ale mărturisirii creștine – Revelația divină. Dumnezeu ne vorbește încă din Vechiul Testament, iar în Noul Testament S-a arătat sub semnul Fiului Omului și al Sfintei Treimi, revărsând peste noi, darurile Sfântului Duh. Mărturia creștină este lucrarea continuă a Sfântului Duh în lume, a ceea ce părinții noștri au auzit și văzut, a ceea ce noi vedem și propovăduim astăzi.

Problema înțelegerii parohiei și a vieții de parohie este tratată în ultima parte a capitolului. Se evidențiază rolul preotului și importanța slujirii lui, a conștiinței credinciosului față de apartenența sa la parohie și,

nu în ultimul rând, a factorilor destabilizatori ai vieții în comunitatea Bisericii Ortodoxe.

Al doilea capitol al lucrării și cel mai extins din punct de vedere al conținutului, tratează în linii succinte și obiective situația geo-politică și spiritual-religioasă a principalelor centre ortodoxe – din punct de vedere al dezvoltării culturale, al numărului de mărturisitori și al impactului acțiunilor lor la nivel global – din țările române, teritoriul Greciei de astăzi, Muntele Athos, Imperiul Țarist și din teritoriile cu populație ortodoxă din Imperiul Otoman. Obiectivul urmărit în acest capitol este acela de a oferi cititorului o imagine clară asupra situației religios-morale a populațiilor aferente teritoriilor sus-menționate. Se prezintă evoluția lor cultural-religioasă și se așează în planuri paralele, acțiuni complementare desfășurate de persoane implicate activ în lucrarea misionară ortodoxă. Sunt evidențiate acțiunile singulare sau, mai bine spus, locale, dar care au depășit sfera granițelor unei țări, fiind împărtășite de întreaga lume ortodoxă și valorificate în folosul mărturisirii comune.

Prezentarea acțiunilor misionare se face atât din punct de vedere cronologic, cât și din perspectiva importanței lor pentru lumea ortodoxă, urmând modelul: cultură – spiritualitate – filantropie – slujire socială.

Ultimul capitol al lucrării este complementar celui anterior. Prima parte a sa fixează din punct de vedere teologic, principalele coordonate ale lucrării misionare, aduce în atenție ideea lui Bevens privind cele șase constante ale misiunii și evidențiază prezența lor în trei lucrări ale secolului al XVIII-lea. Chiar dacă aparțin aceluiași secol, lucrările prezentate diferă din punct de vedere al apartenenței geo-politice: Țara Românească, Rusia și Sfântul Munte Athos și sunt scrise în perioade diferite: începutul, mijlocul și sfârșitul aceluiași secolului. Cu toate aceste diferențe cronologice, culturale și geo-politice, toate cele trei lucrări reliefează prezența celor șase constante misionare aduse în discuție de Bevens în secolul al XXI-lea.

Missio Dei și centralitatea hristologică a lucrării misionare reprezintă punctele de referință ale acestei părți. Accentul este așezat pe înțelegerea obiectivă a sensului lucrării misionare – misiologia fiind efect al hristologiei și cauză a eclesiologiei.

Partea a doua a ultimului capitol este dedicată actualizării, transpunerii temei profilului și specificului pan-ortodox în realitatea imediată a secolului curent. Actualitatea și importanța profilului misionar pan-ortodox astăzi este dată de faptul că misiunea creștină nu se prezintă

ca o acțiune specifică persoanei în parte, mai bine spus a voii ei de a o face sau nu. Ea reprezintă un dat ontologic, o trăsătură fundamentală a Bisericii mărturisitoare. Devenim misionari încă din momentul primirii Sfintei Taine a Botezului și cum toată viața noastră se desfășoară în Biserică, tot așa suntem mărturisitori în fiecare clipă a vieții noastre, cât și după moarte. Un exemplu în acest sens, îl poate reprezenta un simplu cimitir ortodox care este în esența lui, un amestec de sfințenie și țărână, un loc al amintirii mărturisitoare.

Lucrarea de față își propune să aducă în atenția cititorului câteva elemente distincte ce au stat la baza creionării unui profil misionar pan-ortodox în secolul al XVIII -lea, elemente manifestate în plan politico-economic, social-cultural, dar în special misionar-spiritual.

Data fiind perioada generoasă, un secol al Ortodoxiei (1701-1800), ce a reprezentat subiectul lucrării de față, diverse și diferite aspecte misionar-ortodoxe și cultural-filantropice nu au putut fi tratate în detaliu, iar unele nu au fost nici amintite, din cel puțin două motive. Primul dintre ele face referire la importanța tratării unui astfel subiect pentru lucrarea în speță, de exemplu, subcapitolul dedicat cărților „Karamanlidika” impriate la București. Al doilea aspect are ca motiv faptul că lucrarea nu își propune tratarea tuturor problemelor misionare ortodoxe existente în secolul al XVIII-lea, nici nu ar fi avut cum, din cauza complexității subiectului – a perioadei de timp și a ariei de propagare –, ci evidențiază doar acele aspecte ce au stat la baza deslușirii a ceea ce am încercat să numim „Profil și specific misionar pan-ortodox în secolul al XVIII-lea”.

Necesitatea unei astfel de lucrări este dată de faptul că, nu de puține ori, Bisericile locale ce au desfășurat o acțiune misionară intensivă au fost numite biserici non-misionare, „Biserică non-misionară”. Au existat și momente în istorie când, din cauza acestei etichetări abuzive, spațiul ortodox a fost considerat chiar propice pentru misiune „terra missionis”³. Acesta poate fi și motivul prozelitismului romano-catolic și protestant în mai toate spațiile ortodoxe – fără a se ține cont că Ortodoxia în structura ei este o Biserică dinamică, misionară. Întărirea credincioșilor în dreapta credință, propovăduirea cu timp și fără timp a preoților și monahilor ortodocși, săvârșirea Sfintei Liturghii zilnic în mănăstiri și spătamânal

³ Pr. Prof. Gheorghe Petraru, *Misiologie Ortodoxă, Revelația divină și Misiunea Bisericii*, Editura Pamfilus, Iași, 2002, p.169.

în parohii au reprezentat trăsături definitorii ale mărturisirii comune și continue a popoarelor ortodoxe.

Importanța lucrării misionare ortodoxe, sub aspect intensiv, este dată de faptul că, primele generații convertite la un crez sau o idee, în cazul de față la credința revelată în Domnul Hristos, sunt aplecate într-un mod mai activ asupra mărturisirii de credință. Un exemplu concret în acest caz, îl reprezintă primele veacuri ale creștinismului, când propovăduirea Domnului Hristos era făcută cu prețul sângelui, iar cei ce mărturiseau primeau cu bucurie moartea. Păstrarea aceluiași zel misionar a fost posibilă și în veacurile următoare, ajungând până astăzi doar prin această misiune intensivă a Bisericii Ortodoxe. De ce este important acest aspect? Pentru că, făcând un paralelism cu situația noilor mișcări religioase ale secolului al XXI-lea, se observă că, generațiile ce au succedat pionierilor diferitelor confesiuni, au pierdut din elanul mărturitor al antecesorilor lor, depărtându-se de la ideile lor inițiale și chiar, de cele mai multe ori, reorientându-se către altă formă de coeziune religioasă, sau propunând și înființând noi și noi mișcări așa-zis religioase.

Lucrarea misionară extensivă a unor centre locale ortodoxe a fost mereu atât în dialog cu celelalte Biserici locale, de multe ori în strânse relații de colaborare și într-o permanență unitate dogmatică, canonică și liturgică, acest fapt stând la baza a ceea ce vom numi „Profil misionar pan-ortodox” și care avea să definească Ortodoxia ca „acasă al creștinismului”⁴.

Scopul declarat al acestei lucrări este acela de a aduce o contribuție cercetării misiologice ortodoxe. Se dorește, totodată, demonstrarea existenței unei lucrări misionare ortodoxe de factură intensivă, la fel de „productivă” ca și cea de factură extensivă, mult mai des întâlnit în Apus. Dacă analizăm situația creștinismului astăzi, putem conchide că misiunea Bisericii Ortodoxe a fost și este mai rodnică, pentru că, nu doar păstrează creștinii în duhul unității dogmatice, canonice și liturgice ci, devine exemplu pentru alte comunități creștine sau necreștine, neimpunându-se cu forța, ci doar cu puterea mărturisirii adevărilor de credință păstrate în Tradiția și spiritualitatea ortodoxă.

⁴ Michel Harper, *Lumina cea adevărată. Călătoria unui evanghelic spre Ortodoxie*, trad. Elena Tâmpănariu, Editura Teofania, Sibiu, 2002, p. 15.

I

Conceptul de „misiune” – misionar/misionarism și specificul lui în Ortodoxie

Din punct de vedere etimologic termenul *misiune* provine din limba latină *mitto –ere*¹, corespondentul grecesc al acestuia fiind cel de *apostoleo* care se traduce prin *a trimite*. În Dicționarul explicativ al limbii române cuvântul *misionar/misionari*, *-e* își are apartenența în limba franceză *missionnaire* și desemnează o persoană (de obicei călugăr sau preot) trimisă – de către o autoritate bisericească – să răspândească creștinismul în teritorii locuite de persoane cu altă religie dominantă². Din acest motiv, mult timp noțiunea de „misiune” a fost înțeleasă ca extindere a religiei creștine în spații geo-politice necreștine. Termenul a fost preluat de către Biserică, iar înțelesul său a căpătat un sens mai larg, vorbindu-se de misiune chiar în interiorul Bisericii. Ortodoxia a valorificat misiunea intensivă subliniind rolul Bisericii în comunitatea locală – „...unde sunt doi sau trei adunați în numele Meu...” (Matei 18, 20) și aportul ei în dezvoltarea principiilor religios-morale, ca norme de conduită. În acest sens, activitatea misionară reprezintă forma vizibilă a iubirii Sfintei Treimi față de om, actualizată în cel mai eficient mod de Domnul Iisus Hristos prin Sfântul Duh și lăsată ca moștenire Bisericii Sale, pentru mântuirea omului³.

¹ Ioan Nădejde, *Dicționar Latin-Român*, ediția a II-a, Editura și Tipografia H. Goldner, Iași, 1918, p. 413.

² *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 660.

³ Vasile-Lucian V. Gordan, *Multicultural religious proselytism or missionary activity in the postmodern secularized society?*, în: *Management Intercultural*, vol XIX, nr. 38 (1/2017), pp. 28-29.

Viziunea pan-ortodoxă este ceea ce subliniază activitatea misionară a Bisericilor ortodoxe. În acest sens, această misiune trebuie să reprezinte Ortodoxia în unitatea ei canonică, liturgică și dogmatică și să nu aducă nici o modificare acestei unități indiferent de spațiul și timpul desfășurării și dezvoltării ei. Întâlnim, în acest sens, o unitate a specificului misionar ortodox în diversitatea spațiului lui de propagare, a mentalităților și a particularităților caracteristice fiecărei națiuni ce a îmbrățișat credința creștin ortodoxă. Remarcant este faptul că, în istoria popoarelor ortodoxe, lipsește conflictul dintre Biserică și stat, conflict însă des întâlnit în istoria popoarelor apusene. În spațiul răsăritean Biserica s-a identificat cu poporul, și-a însușit aspirațiile lui, „a sintetizat misiunea ei sfântă cu grijă pentru apărarea și întărirea neamului și peste tot, între învățăturile ei revelate și manifestările sufletului etnic s-a creat o sinteză care a făcut fiecărui neam Biserica familiară⁴.

Unitatea în Biserica Ortodoxă nu este înțeleasă ca o simplă conducere administrativă, ci ea este percepută ca un har și o plinătate a vieții celei noi, care înnoiește pe cei pământești și, odată cu ei, întreaga creație a lui Dumnezeu⁵.

Teologia ortodoxă folosește cu precauție terminologia misionară conturată în creștinismul apusean, dat fiind faptul că în decursul secolelor, termenul *misiune* a fost și este asociat cu ideea și practica prozelitismului⁶. Din acest motiv, Biserica Ortodoxă face în mod clar o distincție între *misiune*, ca sens de vocație apostolică fundamentală a Bisericii de a proclama Evanghelia și *misiuni*, ca activități evangelizatoare ale unei confesiuni sau denominațiuni într-un spațiu necreștin, activități care de multe ori au fost legate fie de procesul de colonizare – cazul Americii –, fie de opresiune politică și culturală⁷.

⁴ Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, *Biserica românească*, în: „Cultură și Duhovnicie – articole publicate în *Telegraful Român*”, vol. III, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2012, p. 58.

⁵ Arhimandritul Vasilios, *Intrarea în Împărăție – elemente de trăire liturgică a tainei unității în Biserica Ortodoxă*, trad. Pr. Prof. Dr. Ioan Ică, Editura Deisis, Sibiu, 1996, p. 13.

⁶ *Prozelit*, în limba greacă *πρωσηλυτος* – termenul desemna o persoană convertită recent la o idee sau religie. În Noul Testament, termenul definește o persoană de origine păgână care s-a convertit la iudaism: *fariseii înconjurau marea și pământul pentru a face un prozelit* (Matei 23, 15). Poetul Horațiu considera prozelitismul o caracteristică a iudaismului. Rabinii împărțeau pe prozeliți în doua categorii: prozeliții dreptății – erau circumscriși și aduceau jerfe – și prozeliții de lângă poartă – respectau cele șapte porunci ale lui Noe dar nu erau supuși circumciziei. Vasile-Lucian V. Goldan, *op. cit.*, p. 28.

⁷ Ion Bria, *Martyria-Mission. The Witness of the Orthodox Churches Today*, World Council of Churches, Geneva, 1980, p. 3.

II

Coordonate ale activității misionare în Bisericile locale

Sfântul Apostol Pavel se adresează creștinilor din Corint folosind expresia „Bisericii lui Dumnezeu care este în Corint” (I Corinteni 1, 2). În gândirea Sfântului Apostol, Biserica lui Dumnezeu este expresia Bisericii universale, al cărei cap este Domnul Hristos, iar adunarea creștinilor din Corint reprezintă expresia Bisericii locale. Prin intermediul cuvintelor adresate, Sfântul Apostol Pavel evidențiază faptul că Biserica locală nu reprezintă o fractură sau o simplă parte a celei universale, izolat dezvoltată, ci ea apare ca o manifestare directă a Bisericii universale, a Bisericii Domnului Hristos. Potrivit acestui temei scripturistic, teologia ortodoxă a subliniat faptul că Biserica universală nu reprezintă o realitate suprastructurală ce se suprapune bisericilor locale sau naționale – pentru a intra în conflict cu propria lor cultură –, ci ea reprezintă o realitate dată în Sfântul Duh, nedespărțită de Domnul Hristos, care se manifestă prin Biserica locală, pentru a afirma identitatea ei și pentru a menține în cadrul comuniunii universale dintre Bisericile Ortodoxe. Datorită acestui principiu, Biserica Ortodoxă a evitat să promoveze o cultură universală pentru a o impune altor Biserici locale. Ea a favorizat crearea unor culturi locale sau naționale, care să permită creștinismului să se integreze mai profund în ființa fiecărui neam, pentru a-l transfigura și sfinți prin Duhul Sfânt în și prin Biserica Domnului Iisus Hristos¹. În acest fel, s-a creat o mișcare de pătrundere, de stabilizare și mai ales, de conștientizare a creștinismului ortodox în sânul și conștiința fiecărui popor, acțiuni ce au avut același țel,

¹ Pr. prof. dr. Dumitru Popescu, *Biserica și Cultura*, în: *Pastorație și misiune în Biserica Ortodoxă*, Editura Partener, Galați, 2007, p. 207.

dar manifestarea lor a fost diferită în funcție de arealul geo-politic de dezvoltare și desfășurare.

Parafrazând ideea Părintelui Dumitru Stăniloae, Ioan Mihălțan afirmă că plenitudinea Bisericii locale constă în aceea că posedă în ea însăși tot ceea ce posedă fiecare Biserică și ce posedă toate la un loc, dar ea păstrează acest conținut plinar, numai în acord cu alte Biserici².

Legătura dintre Biserica locală și cea universală, în ceea ce privește Ortodoxia, s-a afirmat deopotrivă – realitatea Bisericii locale și a celei universale –, considerând că la baza comuniunii Bisericii locale stă în primul rând mărturisirea aceleiași credințe comune, care se comunică în comunitatea euharistică³, pentru că acolo „unde nu este Biserică nu este nici euharistie”⁴. Există un raport direct între spiritualitate și etica socială, între fecunditate interioară și eficacitate politică, între asceză și diaconie. Potrivit concepției teologice orice act cultural și științific creator este un act sacramental, deoarece energia divină este aceea care subliniază efortul uman⁵.

Scopul lucrării misionare este acela de a sluji lumea cu iubire și smerenie, acela de a îi oferi mântuirea. Datorită acestui fapt, nu se poate vorbi despre un simplu aspect de transmitere a unei învățături religioase, ci este vorba de Întruparea Cuvântului în noi arii geografice și noi circumstanțe, cu intenția de a așeza și forma noi Biserici. La rândul lor, acestea vor desfășura o activitate religios-morală și spiritual-civică în comunitatea respectivă, iar acțiunea se desfășoară atât pe orizontală, într-un mod concentric, răspândind învățătura de credință, cât și pe verticală, realizând prin comuniunea de iubire, transcendența către Dumnezeu și dialogul oamenilor în comunitate.

Întreaga cultură bizantină, cât și cele moștenitoare ale acesteia, reprezintă o sinteză superioară a diferitelor culturi din jurul bazinului mediteranean. În acest mod, cultura răsăriteană este cea care îmbină unitatea ei în Domnul Hristos cu diversitatea locală sau națională a diferitelor popoare, pentru a afirma identitatea etnică a fiecărui neam. Cultura creștin

² Pr. Lect. Ioan Mihălțan, *Tradiție, Scriptură, Biserică*, în: „Ortodoxia” anul XL (1988), nr. 4, p. 68.

³ Diac. I. Bria, *Prezența lumii în teologia ortodoxă actuală*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, 1981, nr. 9-10, p. 1009.

⁴ François-Xavier Durrwell, *Eucharist and Parousia: The Fundamental Bases of the Interpretation of the Real Presence*, in „Lumen Vitae”, vol. 26, No. 1, 1971, p. 298; *apud* Christoph Schönborn, *The Source of Life: Exploring the Mystery of the Eucharist*, Ignatius Press, San Francisco, 2013, p. 6.

⁵ Pr. prof. dr. Dumitru Popescu, *op. cit.*, p. 69.

bizantină nu a dispărut odată cu asedierea și căderea Constantinopolului (1453). Spiritul, gândirea și formele ei de manifestare au continuat să existe și chiar să se dezvolte în întreg spațiul răsăritean al Europei, ca forme distincte de exprimare a creștinismului ortodox.

Urmând modelului bizantin, a societății laice cu vizibile valențe religioase, preocupată îndeaproape de viața și activitatea Bisericii (termenul „Biserică” nu înglobează doar ierarhi, preoți sau diaconii, ci și întregul laicat ortodox)⁶, țările române s-au prezentat în decursul istoriei ca păstrătoare și continuatoare a ideilor și a organizării politico-religioase, dezvoltând în acest sens o deosebită colaborare între Biserică – ca instituție divino-umană – și stat, reprezentat de domnitor și boierii țării. În această notă a continuității spiritului bizantin, Domnitorul în țările române era considerat fiu al Bisericii, uns din voia lui Dumnezeu⁷, având o dublă investitură, atât divină cât și umană. În acest sens, grija lui se îndrepta atât către cei direct subordonați lui, poporului pe care-l conducea și pe care-l reprezenta, cât și Bisericii dreptmăritoare a Domnului Hristos. Deseori s-a întâmplat ca Domnitorul să aibă duhovnic pe chiar mitropolitul său. Acesta din urmă era întâlnit și la curțile domnești, prezența sa fiind nelipsită din Sfatul Țării, el fiind de cele mai multe ori, confident al „Măriei Sale”.

Rolul cel mai important al mitropolitului, ca reprezentant direct al Domnului Hristos și conducător al Bisericii, în relația stat-Biserică, era acela de a hirotoni și trimite în comunități, în sate și târguri, preoți a căror misiune era de a propovădui cu toate mijloacele lor, Cuvântul Revelat. Lucrarea misionară îngloba, pe lângă predică și activități practice, a căror acțiuni au avut un rol hotărâtor, în formarea și îndreptarea celor cărora li se adresa. În același timp a constituit și o adevărată temelie a

⁶ Credincioșii din Biserică alături de preoți și episcopi nu reprezintă doar o simplă uniune morală, ci ei sunt o unire ontologică în numele Domnului Hristos, într-una și aceeași credință pentru că dacă Biserica lucrează în lume conform arhetipului său Treimic, în consecință, ea îi reunește în mod ontologic pe toți cei ce cred în Mântuitorul Hristos, asemenea lui Dumnezeu, ca principiu și destinație finală a tuturor, adună ființe într-o unitate ontologică. Archim. Vasilios Karayiannis, *Maxime le Confesseur: Essence et énergies de Dieu*, Beauchesne, Paris, 1993, p. 442; *apud*. Pr. Ioan Bădiliță, *op. cit.*, p. 298.

⁷ Deasa prezență a cuvântului „Io” pe pietrele funerare, sau pe pisaniile diferitelor biserici, întâlnită în toată perioada medievală în bisericile de pe teritoriul țărilor române a fost un subiect des dezbătut de medievaliștii români. S-a ajuns la concluzia că termenul „Io” dorește să exprime faptul că respectivul domnitor a fost uns din mila lui Dumnezeu, domnia lui fiind una „autorizată” și legitimată în mod direct de divinitate.

formării viitoarelor instituții ale statului în teritoriu – bolnițe, orfelinat etc. Din acest motiv, lucrarea misionară a Bisericii a fost marcată de o dublă dezvoltare, atât pe verticală, cât și pe orizontală.

Purtarea de grijă a mitropolitului era răsplătită de Domnitor prin diferite danii și scutiri de taxe și impozite adresate Bisericii, prin zidirea de noi lăcașuri de cult, atât în țară cât și în afara granițelor ei – domnitorii români remarcându-se prin numeroasele danii oferite Locurilor Sfinte, Muntelui Athos și Patriarhiilor Ecumenice.

Acțiunile misionare ale domnitorului și ale mitropolitului erau însoțite cu regularitate și de către boierii țării. Se întâlnește în istoria țărilor române termenul de „ctitorie”. Acesta se prezintă sub două aspecte, datorii și drepturi. Dreptul ctitorului, care era pomenit în fiecare Sfântă Liturghie, el și familia sa (există nenumărate cazuri când erau înmormântați în interiorul Bisericii sau în incinta mănăstirii), nu se rezumă doar la construcția efectivă a unei biserici sau mănăstiri. Acest drept de ctitorie, face referire și la daniile făcute după terminarea lucrărilor de zidire a lăcașului de cult, danii ce aveau rolul de a permite întreținerea în timp a bisericii. Întâlnim nenumărate hrisoave prin care se oferea mănăstirilor de către domnitor, mitropolit sau boieri, numeroase sate cu tot cu forță de muncă – de obicei țigani⁸ – livezi, păduri sau alte odoare de mare preț – moaște de sfinți, obiecte de cult, etc. Toate aceste acțiuni ale persoanelor pentru comunitatea din care fac parte și, nu numai, pentru Biserica Domnului Hristos, au conturat, în istoria țărilor române, portretul și coordonatele unui specific misionar cu dezvoltare pan-ortodoxă.

Lucrarea misionar-ortodoxă din secolul al XVIII-lea se remarcă în țările române, sub aspecte culturale, – academii domnești în capitalele Iași, respectiv București, numeroase tipografii și tipărituri – spirituale, – atât în Moldova cât și în Țara Românească se regăsesc importante centre monahale, – și nu în ultimul rând, sub aspecte ale slujirii sociale, a ceea ce Ion Bria numea „Liturghie după Liturghie”⁹, ale atitudinii față de aproapele.

⁸ Până la dezrobirea țiganilor – 1855 în Moldova și 1856 în Țara Românească – aceștia erau împărțiți în trei categorii: țiganii mănăstirești – cei despre care am menționat –, țiganii boierilor și cei ce erau ai domniei. Aceștia din urmă aveau unele îndeletniciri și trebuiau să plătească o taxă către stat, de două ori pe an, de obicei în ziua prăznuirii sărbătorilor Sfântului Gheorghe și a Sfântului Dumitru.

⁹ Preot Profesor Doctor Ioan Bria, *op. cit.*, p. 153.

1. Țările Române

Este de datoria fiecărui creștin ortodox să-și cunoască credința pe care o trăiește, să o mărturisească și, totodată, să poată explica înțelesul ei atunci când i se cere: „Ci pe Domnul, pe Hristos, să-L sfințiți în inimile voastre și să fiți gata totdeauna să răspundeți oricui vă cere socoteală despre nădejdea voastră” (I Petru 3, 15). O dreaptă trăire se fundamentează pe o dreaptă credință sau altfel spus, ortodoxia stă la baza ortopraxiei. Între iubirea Domnului Hristos și Evanghelie este o strânsă legătură, pentru că iubirea creștină este însuși adevărul în acțiune: „drept aceea și eu auzind despre credința voastră în Domnul Hristos și de dragostea către toți sfinții” (Efeseni 1, 15). Autenticitatea și intensitatea iubirii depind, la rândul lor, de profunzimea și totalitatea adevărului de credință: „Cine iubește pe fratele său rămâne în iubire și sminteală nu este în el” (I Ioan 2, 10)¹⁰.

În spațiul românesc, Biserica Ortodoxă a promovat valorile creștine propovăduite de Biserica universală și a stimulat puterea de creație a spiritului românesc, continuând să aibă cel mai important rol¹¹, dar, în același timp, cultura populară a constituit suportul credinței și spiritualității ortodoxe în sufletul și inima românilor. Părintele Dumitru Stăniloae, vorbind despre creația folclorică a zonei est europene, afirmă că aceasta „a fost stimulată și hărăzită de un sens filozofic tot atât de înalt precum conținutul lui ca și sistemele filosofice apusene. Dar în timp ce sistemele filozofice apusene au încorsetat rigid omul într-o ordine finită, care n-a mai fost capabilă să stimuleze imaginația omului de rând, viziunea despre lume a gânditorilor bizantini, ca Maxim Mărturisitorul, Dionisie Areopagitul, Grigorie de Nyssa sau Grigorie Palama a putut stimula imaginația creatoare a poporului, oferindu-i noi teme de creație, prin deschiderea spre infinit și spre noblețea umană”¹². Prin deschiderea ei transcendentă, cultura populară poate stimula imaginația creatoare a omului, oferindu-i

¹⁰ Drd. Dan-Ilie Ciobotea, *Învățătura Sfântului Ioan Gură de Aur despre rugăciunile pentru cei adormiți*, în: „Mitropolia Banatului”, anul XXVI (1976), nr. 9-12, p. 643.

¹¹ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2017, p. 183.

¹² Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, Editura Cogito, Craiova, 1992, p. 22.

acestuiia posibilitatea de a se manifesta liber în iubirea răscumpărătoare a Domnului Hristos.

Peisajul cultural al țărilor române nu se restrânge doar la cultura clasică sau populară promovată de Biserică, ci s-a confruntat și cu o cultură secularizată, ce își are rădăcinile în filosofia kantiană – iluministă. Aceasta s-a născut din conflictul dintre știință și credință, conflict apărut și dezvoltat în cadrul lumii occidentale și se caracterizează prin emanciparea de sub tutela oricărei autorități exterioare, marcându-se astfel autonomia rațiunii umane. Tot cultura secularizată a iluminismului este cea care, prin acordarea încrederii de cunoaștere a capacității rațiunii umane față de lumea văzută, a contribuit la dezvoltarea științei și a tehnicii¹³. Se poate afirma că peisajul cultural românesc se caracterizează prin existența a două mari ramuri culturale: una cu profund caracter spiritual și moral, de sorginte răsăriteană, iar cealaltă iluministă, cu un conținut științific de origine apuseană. Datorită credinței creștin-ortodoxe, cultura românească și-a păstrat caracterul integrator în marea cultură europeană și nu a fost uniformizată sau nivelată de aceasta. Ortodoxia devine în viața poporului român, factor de echilibru și de individualitate. Sextil Pușcariu sublinia în anul 1935 că „Etnicul nostru de esență latină, identificându-se cu ortodoxia, a dat românismului o notă prețioasă și originală, cu care ne putem prezenta în modul cel mai avantajos în marea concurență a culturilor naționale”¹⁴.

Un rol important în păstrarea și propovăduirea credinței ortodoxe l-a avut viața religioasă dezvoltată în sihăstrie, mănăstirile fiind în decursul istoriei, adevărate centre de pietate și spiritualitate ortodoxă. Comunitățile monastice nu au reprezentat doar colectivități închise, fără nici o legătură cu viața laică din exteriorul lor. Ele s-au deschis către popor, suplinind de multe ori prin monahi, lipsa preoților în sate, devenind oaze de cultură și spiritualitate, adevărate centre educaționale, cât și locuri de adăpost pentru populație în vremuri de restriște¹⁵.

Gândirea ortodoxă românească s-a manifestat în mod vizibil după oficializarea chiriliciei românești, dând astfel posibilitatea limbii române să se arate și în scris. Acest lucru s-a petrecut încă din secolul al XV-lea,

¹³ Pr. prof. dr. Dumitru Popescu, *op. cit.*, p. 210.

¹⁴ Sextil Pușcariu, *Latinitate și Ortodoxie*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2006, p. 80.

¹⁵ Gheorghe N. Sterpu, *Contribuții la metodologia misiunilor ortodoxe*, vol. I, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1945, p. 12.

în timpul Mitropolitului Teoctist al Moldovei, în jurul anului 1453. Primele manuscrise românești scrise în limba slavonă, denotă un conținut și scop umanist, ortodox și moral încă de la începutul apariției lor. O lucrare care excelează în această direcție este cea scrisă sub directa îndrumare a Domnitorului Țării Românești, Neagoe Basarab (1512-1521), „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”. Acesta, pornind de la principiul expus de Mihail Psellos, care viza armonia dintre cele trei căi de cunoaștere, cuprinde în conținutul lucrării sale literare, al cărui conținut este unul enciclopedic, principii de istorie, ale gândirii politice, filosofice, militare și chiar sociale. Toate aceste principii scolastice sunt așezate de către autor sub spectrul moralei creștin-ortodoxe, a cărei fundamentare se realizează pe trimiteri vechi și nou-testamentare și nu în ultimul rând, patristice¹⁶.

În spațiul românesc, secolul al XVIII-lea marchează din punct de vedere lingvistic, încheierea procesului de înlocuire a limbii slavone, din cultul divin-public, cu cea românească. Dacă în debutul secolului, acțiunile cărturărești ale Sfântului Antim se prezentau ca un proces sistematic de dezvoltare a limbii românești în Biserică, spre sfârșitul aceluiași secol și având moștenirea aceluiași Sfânt Ierarh Martir, adică utilajul tipografic construit de Sfântul Antim la Râmnic, monahii de acolo, reușesc prin tipăriturile lor să impună limba română, ca limbă de cult. Dintre cele 137 de lucrări care au văzut lumina teascului de la Râmnic, tipărite între anii 1705 și 1825, cele 12 volume ale Mineiilor (1776-1780) se evidențiază atât prin masivitate, cât și prin semnificația lor, ele fiind cele ce încheie procesul de înlocuire a limbii slavone, din ultimul sector în care se mai menținea în țările române, datorită tradiției cântărilor și, nu în ultimul rând, a prelațiilor cu simpatii vădite față de Imperiul Ortodox¹⁷.

Legătura armonioasă dintre scaunul domnesc și cel mitropolitan (există și unele excepții date de conjuncturi politice) din țările române a avut ca rezultat direct, dezvoltarea și menținerea unei vieți și spiritualetăți ortodoxe dinamice la nord de Dunăre. Această stabilitate religioasă s-a impus și în afara granițelor țărilor române și s-a caracterizat printr-un dialog mereu deschis cu lumea ortodoxă. În același timp, prestigiul românilor a fost câștigat prin libertatea de exprimare a Ortodoxiei în teritoriu

¹⁶ Pr. prof. M. Șesan, *Unele considerații teologice despre gândirea românească în sec XVI-XVIII*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul LII (1976), nr. 3-4. pp. 247-248.

¹⁷ G. F. Țepelea, *Mineiele de la Râmnic, contribuția lor la dezvoltarea limbii române literare și la biruința ei definitivă ca limbă de cult*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXIV (1966), nr. 3-4, p. 369.

și totodată, prin nenumăratele danii făcute atât bisericilor din Moldova și Țara Românească, cât mai ales prin mănăstirile închinete. S-au întărit astfel, relațiile cu Patriarhiile din Alexandria¹⁸, Ierusalim și Antiohia¹⁹, dar totodată s-au dezvoltat și relațiile cu Serbia și Rusia, prin circulația manuscriselor în mediul monahal a tipăriturilor și a cărților bisericești.

Muzica bisericească s-a dezvoltat în spațiul românesc, fiind practică în țările române până în secolul al XVIII-lea, în alte limbi decât cea românească, având influențe bizantine, grecești, rusești și chiar turcești, dar păstrând elemente ale culturii locale. Nu deținem documente cu privire la existența unui sistem de cântare bisericească. Cu toate acestea, asta nu înseamnă că nu a existat²⁰. Filotei Ieromonahul a fost cel care a scris lucrarea „Psaltikie rumânească” dar, din cauza morții premature, textul lucrării sale nu a văzut lumina tiparului și nici măcar nu s-a răspândit în manuscris, astăzi existând doar un singur exemplar la Biblioteca Academiei Române, unde poate fi consultat.

Lucrarea este una complexă, acest lucru fiind stipulat de autor încă din titlu: „Psaltikie rumânească, care cuprinde întru sine *Catavasierul* cu toate trebuincioasele cântări ale besearicii ce să cântă peste tot anul, *Anastasima* cu propedia și cu tot meșteșugul, cu Eothinale și Kecagrare, *Stihirariul* cu toate samoglasnicile praznicilor celor stăpânești și ale sfinților celor mari carii se prăznuesc preste tot anul. Stihirariul Penticostarului cu sărbătorile Paștilor dela Sâmbăta lui Lazăr până la Dumineca mare, în zilele Prealuminatului și de Dumnezeu înălțatului Domn *Ioan Constandin B. Băsărab Voevod*. La al 25-lea an al dăruitei de D(umne)zeu Domniei mării sale. Păstorind în arhierescul scaun al Mitropoliei prea sfințitul și de D(umne)zeu trimisul Mitropolit Kyr Ivereanul. La anii dela facerea lumii 7222. lunam Dechem(vrie) 24. De smeritul întru irmonahi Filotheiu Sin agăi Zipei, în sfânta Mitropolie”²¹. Însemnătatea acestei lucrări este dată de puritatea modală a glasurilor, de ritmul vechilor cântări bizantine și nu în ultimul rând, de faptul că nu se întâlnesc în manuscrisele lui Filotei imitații de game turcești sau persane, specifice acelei perioade. Un alt

¹⁸ Petre Ș. Năsturel, *Catalogul Bibliotecii Patriarhiei din Alexandria*, în: „Ortodoxia” anul VII (1955), nr. 1, pp.116-119.

¹⁹ Pr. S. Porcescu, *Patriarhia Antiohiei*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XXXV (1959), nr. 7-8, pp. 519-524.

²⁰ Magistrand Marin Velea, *Originea și evoluția semeiografiei cântării bisericești*, în: „Studii Teologice”, seria a II-a, anul XVII (1965), nr. 9-10, p. 614.

²¹ Pr. I. D. Petrescu, *Filoteiu Ieromonahul (musiograf din vremea lui Constantin Brâncoveanu)*, în: „Predania” anul I (1937), nr. 5, p. 25.

lucru remarcabil este subliniat de faptul că, Filotei nu este tributar în alcătuirea și traducerea cântărilor sale, față de influența muzicii rusești (desăvârșită prin influnța geo-politică) și nici față de cea romano-catolică, latină²², des întâlnită în perioadă.

Viața Bisericii Ortodoxe s-a desfășurat în secolul al XVIII-lea între doi poli, reprezentați de două direcții de lucru. Avem calea păstrării Ortodoxiei și calea încadrării Ortodoxiei în condițiile socio-politice ale contextului istoric. Această dezvoltare s-a manifestat printr-o continuă legătură dintre harul divin și acțiunile vieții cotidiene, iar acest lucru a fost posibil pentru că Biserica Ortodoxă a fost ancorată în realitatea în care slujea și predica, fiind un motor spiritual și cultural al societății, parte integrantă și iluminatoare a acesteia.

Nu în ultimul rând, trebuie subliniată diferența dată de situația geopolitică a secolului al XVIII-lea, dintre Bisericile locale ortodoxe. În acest sens, menționăm faptul că teritoriile ortodoxe aflate sub stăpânirea directă a puterii islamice, enumerăm aici Bisericile ortodoxe din Egipt, Orientul apropiat, Asia Mică, Peninsula Balcanică, Grecia, Bulgaria și Serbia nu s-au bucurat de aceeași libertate de exprimare ca Bisericile ortodoxe din Moldova și Țara Românească.

1.1. Cultura veacului al XVIII-lea în țările române

Principiul cultural al creștinismului este unul de ordin moral, prin aceasta caracterizându-se adevărata cultură, pentru că nu există cultură fără morală; o cultură imorală este un non-sens. Cultura vizează în mod special educația sufletului, pentru că ea trăiește din suflet și este pentru suflet și nu poate neglija exigențele sale legitime, care sunt spirituale și morale. Sufletul culturii este cultura sufletului²³. Lucrând pentru îmbunătățirea omului, creștinismul lucrează și pentru cultură, cel mai frumos ideal cultural fiind cel propus de Domnul Hristos: „Fiți desăvârșiți precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este” (Matei 5, 48). Creștinismul este cel ce a descoperit omul lăuntric, omul moral, care l-a desăvârșit prin Mântuitorul Hristos pentru a-l sfinți: „Pentru ei Eu mă sfințesc pe Mine Însumi ca și ei să devină sfinți întru adevăr” (Ioan 17, 19). Încorporarea

²² *Ibidem*, pp. 26-27.

²³ Prof. Dr. Teodor M. Popescu, *Biserica și Cultura...*, pp. 219-220.

fiecărui credincios în viața și misiunea Domnului Hristos prin Sfânta Liturghie²⁴ este realizată de către Sfântul Duh care reprezintă puterea cincizecimică de expansiune misionară continuă a adunării euharistice.

Lucrarea misionară a Bisericii a ținut întotdeauna cont de aria geo-politică și culturală în care s-a desfășurat și totodată a avut ca principiu selectiv, după care s-a ghidat, Revelația divină. Biserica a înțeles că nu Revelația trebuie să fie adaptată la cultura secolului, ci cultura vremii trebuie ridicată și metamorfozată, prin Biserică și teologia ei, la împărtășirea de Adevărul Revelației, Domnul Hristos. Biserica în complexitatea ei a ținut mereu cont de cultura vremii, atunci când a făcut misiune și a folosit acea cultură a vremii într-un mod selectiv, prin faptul că a introdus mesajul ei revelat în aria culturii unui popor sau a unui context social întâlnit. Nu revelația este cea care se schimbă, ci modul ei de exprimare se aprofundează și îmbracă haina culturii unui popor anume, în care se vestește Cuvântul Evangheliei Domnului Hristos²⁵.

Biserica rămâne aceeași până la sfârșitul veacurilor, dar modul ei în care își mărturisește și propagă adevărul de credință revelat și mântuitor, îmbracă haina culturilor în care se manifestă. Din acest motiv, Biserica este mereu actualizată, nouă, vie și dinamică, fără a se confunda sau dilua în noutatea oricărei epoci în care s-a manifestat. Ea este chemată să transfigureze fiecare context istoric prin desfășurarea misiunii ei, devenind parte stabilă a lumii instabile în care se dezvoltă.

Ortodoxia românească a început să se manifeste, din punct de vedere istoric în veșmânt bizantin și slavon în statele medievale, organizate începând cu secolul al XIV-lea, la sud și la est de Munții Carpați, la răscrucea unor imperii aflate mai tot timpul în conflict. Specificitatea sa s-a manifestat inițial prin forme artistice, prin înălțarea monumentelor unice – a bisericilor –, cărora li s-au adăugat manuscrise împodobite cu miniaturi, cât și primele tipărituri slavonești²⁶. Părintele Stăniloae, vorbind despre cultura neamului românesc, afirmă că cel mai important factor al acesteia este creștinismul, „că toate cunoștințele de altă natură primite de om, dacă nu întâlnesc în suflet o concepție creștină în care să se încadreze, rămân frânturi neputincioase să dea omului o adâncime și o judecată, o atitudine

²⁴ Nicholas Healy, *The Eschatology of Hans Urs von Balthasar: Being as Communion*, Oxford University Press, New York, 2005, p. 170.

²⁵ Prof. Dr. Teodor M. Popescu, *Hristos, Biserica, Misiune. Relevața misiunii Bisericii în lumea contemporană...*, p. 75.

²⁶ Diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei I.*, p. 15.